ПОЛИТОЛОГИ XXIV
Эрдэм шинжилгээний бичиг №24: 194-204 дэх тал

СОНГУУЛЬ БА ТӨСВИЙН ЗАРЛАГА ХООРОНДЫН ХАМААРЛЫГ ТОДОРХОЙЛОХ НЬ

Э.Саранцэцэг
МУИС, УТСОУХНУС,
Улс төр судлалын тэнхимийн ахлах багш, доктор

Б.Энх-Амгалан
МУИС, БС-ийн Санхүүгийн тэнхимийн дэд профессор,
АБСХ-ийн гэрээт судлаач

Хураангуй:

Ардчилсан тогтолцоонд улс төрчид байнга ард түмэнд таалагдах боломжийг эрж хайн, сонгогдохыг хүсдэг. Сонгогдоход нөлөөлөх гол хүчин зүйл нь мэдээж эдийн засгийн нөхцөл байдал байдаг. Энэ ч утгаараа улс төрчид сонгогдохын тулд цалин, тэтгэвэр тэтгэмж гээд нийгмийн бүх төрлийн халамжийг нэмэгдүүлж, улмаар сонгуулийн жилийн төсвийг тэлэх бодлого хэрэгжүүлдэг. Энэ нь богино хугацаанд эдийн засгийн идэвхжилийг бий болгож, иргэдийн амьжиргаанд тодорхой эерэг нөлөө үзүүлэх боломжтой боловч урт хугацаанд макро эдийн засгийн тогтвортой байдалд эрсдэл учруулах аюултай. Иймд Улс төрийн төсвийн мөчлөгийн (Political budget cycle) онолын хүрээнд энэ асуудлыг нарийвчлан судлах шаардлагатай юм. Энэхүү өгүүллийн зорилго нь дээрх онолд тулгуурлан Улсын Их хурлын сонгуулийн жилүүд болон төсвийн зарлагын хоорондын хамаарлыг шинжлэхэд оршино.

Түлхүүр үгс: Сонгууль, сонгуулийн мөчлөг, улсын төсөв, төсвийн зарлага, ардчилсан тогтолцоо, улс төрийн эдийн засаг

Оршил: Сонгууль үүссэн хийгээд үргэлжилж ирсний уг шалтгаан нь ард түмэн улс орноо өөрсдөө удирдах амин хэрэгцээ мөн бөгөөд хамгийг эзэрхэгч хаант ёсыг халах, ганцаар дарангуйлагчийг хавчин зайлуулах

тэмцлийн үр дүн мөн.[1] хэмээсэн нь ардчиллыг чөлөөт сонгуульгүйгээр ярих байтугай төсөөлөх ч боломжгүй гэдгийг илтгэнэ. Манай улсын хувьд 1923 оноос нутгийн ардын хурлуудыг, 1924 оноос Улсын Их хурлыг, 1990 оноос Улсын ерөнхийлөгчийг сонгох ёс журмыг хуульчлан тогтоож улс даяар дагуулав.[2] Ийнхүү өнөөдөр иргэдийн чөлөөт, бүх нийтийн сонгуулийн үндсэн дээр 9 дэх удаагаа байгуулагдсан Улсын Их Хурал үйл ажиллагаагаа явуулж байна. Энэ үеүдэд улс төрчид сонгуульд амжилттай оролцох олон арга хэлбэрийг эрэлхийлдэг хэдий ч ихэнх арга хэлбэр нь эдийн засаг, төсөв санхүүтэй холбогддог. Ялангуяа сонгуулийн жилүүдэд улсын төсөвт ихээхэн ачаалал өгдөг. Сонгууль ба улсын төсвийн зарцуулалтын хоорондын хамаарал нь улс төрийн эдийн засгийн судалгаанд чухал байр суурь эзэлдэг төдийгүй улс төрийн эрх мэдэл, эдийн засгийн нөөцийн хуваарилалтын огтлолцлыг тодорхой харуулдаг. Ардчилсан тогтолцоонд сонгууль нь улс төрийн эрх мэдлийг дахин хуваарилах гол механизм болдог бол төсөв нь төрийн бодлого, амлалтыг хэрэгжүүлэх үндсэн хэрэгсэл болдог. Иймээс сонгуулийн мөчлөг төсвийн бодлого, зарцуулалтад тодорхой хэмжээгээр нөлөөлдөг тул Монголын сонгуулийн жилүүд болон төсвийн зарлага хоорондын хамаарлыг судлах нь зүйтэй юм.

Сонгууль ба төсвийн зарлагын хоорондын хамаарал (Онолын үндэслэл)

Улс төрийн эдийн засгийн онолын хүрээнд сонгуулийн мөчлөг бүхий төсвийн бодлого (political budget cycle) гэх ойлголтууд хэрэглэгддэг. Энэхүү онол нь эрх баригч улс төрийн хүчин сонгуулийн үр дүнд нөлөөлөх зорилгоор төсвийн бодлогыг богино хугацаанд өөрчилж, зардлыг нэмэгдүүлэх, татварыг бууруулах, эсвэл нийгмийн халамж, хөрөнгө оруулалтыг тэлэх хандлагатай байдаг гэж үздэг. Өөрөөр хэлбэл, сонгуулийн өмнөх жилүүдэд эрх баригчид сонгогчдын дэмжлэгийг авах зорилгоор төсвийн зардлыг нэмэгдүүлэх, нийгмийн халамж, тэтгэмж, цалин хөлс, гээд дэд бүтцийн хөрөнгө оруулалтыг эрчимжүүлдэг. Харин сонгуулийн дараах хугацаанд төсвийн алдагдлыг нөхөх, санхүүгийн сахилга батыг сэргээх зорилгоор зардлыг танах, татварыг нэмэгдүүлэх бодлого хэрэгжих нь элбэг. Сонгуулийн үеийн төсвийн тэлэлт нь богино хугацаанд эдийн засгийн идэвхжилийг бий болгож, иргэдийн амьжиргаанд тодорхой эерэг нөлөө үзүүлэх боломжтой боловч урт хугацаанд макро эдийн засгийн тогтвортой

[1] Б.Чимид “Сонгуульд суралцахуй”, УБ., 2025, 1х
[2] Б.Чимид “Сонгуульд суралцахуй”, УБ., 2025, 2х

байдалд эрсдэл учруулах аюултай. Ялангуяа төсвийн зардал нь бүтээмж нэмэгдүүлэх бус, богино хугацааны улс төрийн ашиг сонирхолд чиглэсэн тохиолдолд улсын өр нэмэгдэх, инфляц өсөх, санхүүгийн сахилга бат алдагдах сөрөг үр дагавартай. Иймээс сонгуулийн ашиг сонирхлоор хөтлөгдсөн төсвийн бодлого нь эдийн засгийн үр ашигтай хөгжлийг хязгаарлах хүчин зүйл болдог.

Нөгөө талаас, сонгогчдын үйл байдал нь төсвийн зарцуулалтын бүтэцтэй шууд холбоотой. Иргэд төсвийн хөрөнгө оруулалт, халамжийн бодлого, орон нутгийн хөгжлийн төслүүдийг эрх баригчдын гүйцэтгэлийн шалгуур болгон үнэлэх хандлагатай байдаг. Энэ нь улс төрчдийг сонгогчдын богино хугацааны хүлээлтэд нийцсэн төсвийн шийдвэр гаргахад түлхэц болгодог. Улмаар төсвийн бодлого нь эдийн засгийн оновчтой байдал бус, сонгуулийн стратегийн хэрэгсэл болон хувирах эрсдэлтэй болдог. Сонгууль ба төсвийн зарцуулалтын хоорондын энэхүү хамаарал нь институцийн чанараас ихээхэн хамаардаг. Хэрэв төсвийн ил тод байдал, хяналтын механизм сул, парламентын хяналт үр дүнгүй, хараат бус санхүүгийн байгууллагуудын үүрэг хангалтгүй бол сонгуулийн нөлөөгөөр төсвийн сахилга бат алдагдах магадлал өндөр байдаг. Харин төсвийн дүрэм, санхүүгийн хязгаарлалт, хараат бус аудит, иргэний нийгмийн хяналт сайн хөгжсөн нөхцөлд сонгуулийн мөчлөгийн сөрөг нөлөө харьцангуй бага илэрдэг.

Дүгнэж хэлбэл, сонгууль ба төсвийн зарлагын хоорондын хамаарал нь улс төрийн ашиг сонирхол, эдийн засгийн нөөцийн хуваарилалтад хэрхэн нөлөөлдгийг тод харуулдаг. Энэхүү хамаарал нь ардчиллын хүрээнд зайлшгүй оршин байдаг боловч түүнийг хязгаарлах институцийн механизм бүрдээгүй тохиолдолд эдийн засгийн тогтвортой хөгжилд сөргөөр нөлөөлөх хүчин зүйл болж хувирдаг.

Өөрөөр хэлбэл, сонгогчид “санхүүгийн илбэд” автдаг. Чиг үүргийн санхүүжилтийн тухай Абба Лернерийн зарчмаар аваад үзвэл, эдийн засгаар аргалж сонгуульд ялах гэсэн оролдлого эрх баригч болон улс төрчдөд нийтлэг байдаг ба байнга төсвийн алдагдал авчрах тул тогтворжуулах бодлого гажуудалд хүргэдэг байна. (Л.Эсмэдэх, хууд. 82)

Улс төрийн төсвийн мөчлөгийн (Political budget cycle) онолын анхны системтэй тайлбарыг William Nordhaus[3] дэвшүүлсэн бөгөөд түүний үзлээр ардчилсан тогтолцоонд эрх баригчид сонгуулийн өмнөх хугацаанд эдийн засгийг “хиймлээр идэвхжүүлэх” бодлого хэрэгжүүлж, сонгуулийн дараа

[3] W.D.Nordhaus “The political business cycle”, The Review of Economic Studies, 42(2), 169-190, 1975

инфляц, төсвийн алдагдлыг засах арга хэмжээ авдаг мөчлөг давтагддаг гэж тайлбарласан. Энэхүү хандлага нь эдийн засгийн бодлого сонгуулийн логикт захирагддаг болохыг онолын түвшинд харуулсан анхны оролдлого байв.

Дараагийн судлаачид энэхүү онолыг өргөжүүлэн, илүү бодитой институцийн нөхцөлтэй уялдуулан тайлбарласан. Kenneth Rogoff[4] болон Anne Sibert нарын судалгаанд сонгуулийн өмнөх төсвийн тэлэлт нь заавал нийт эдийн засгийг өсгөх хэлбэрээр бус, харин мэдээллийн тэгш бус байдлыг ашигласан зардлын бүтцийн өөрчлөлт хэлбэрээр илэрдэг гэж үзсэн. Өөрөөр хэлбэл, сонгогчид төсвийн бодлогын урт хугацааны үр дагаврыг бүрэн үнэлэх боломжгүй тул эрх баригчид "харагдахуйц" зардлыг нэмэгдүүлэх замаар дэмжлэг авахыг зорьдог.

Эмпирик судалгаанууд ч сонгуулийн мөчлөг ба төсвийн зарцуулалтын хооронд бодит хамаарал байгааг нотолдог. Alberto Alesina, Roubini Nouriel болон Gerald Cohen[5] нарын судалгаагаар хөгжиж буй болон институц сул орнуудын хувьд сонгуулийн өмнөх жилүүдэд төсвийн алдагдал нэмэгдэх хандлага илүү тод илэрдэг болохыг харуулсан. Харин хөгжингүй, институцийн хяналт сайн тогтолцоотой улс орнуудад энэхүү мөчлөгийн нөлөө харьцангуй сул байдаг гэж дүгнэсэн.

Улс төрийн төсвийн мөчлөгийн (Political budget cycle) онолын орчин үеийн судалгаанууд нь институцийн чанарыг гол тайлбарлагч хүчин зүйл гэж үздэг. Brender Adi ба Drazen Allan[6] нарын дүн шинжилгээгээр төсвийн ил тод байдал, парламентын хяналт, хараат бус аудитын байгууллага, чөлөөт хэвлэл хөгжсөн нөхцөлд сонгуулийн мөчлөгийн төсвийн тэлэлт мэдэгдэхүйц буурдаг байна. Энэ нь сонгуулийн нөлөө өөрөө бус, харин түүнийг хязгаарлах институц сул байгаа нь гол асуудал болохыг харуулдаг.

Иймээс сонгууль ба төсвийн зарцуулалтын хоорондын хамаарал нь улс төрийн ашиг сонирхол эдийн засгийн нөөцийн хуваарилалтад хэрхэн нөлөөлдгийг онолын болон эмпирик түвшинд нотолсон чухал сэдэв юм. Тус онол нь төсвийн бодлого ямагт эдийн засгийн оновчтой байдлаар бус, харин улс төрийн мөчлөг, сонгогчдын зан төлөв, институцийн чанараас хамааран хэлбэлздэг болохыг тодорхой харуулдаг.

Үүнийгээ эрх баригчид болон улс төрчид сонгогчид засгийн газрыг үе хоорондын төсвийн хязгаарлалттай тулгарч байгааг ойлгохгүй учраас

[4] K.Rogoff, A.Sibert "Elections and macroeconomic policy cycles", The Review of Economic Studies, 55(1), 1-16, 2000

[5] A.Alesina, N.Roubini, G.Cohen "Political Cycles and the Macroeconomy", MIT Press, 1997

[6] A.Brender, A.Drazen "Political budget cycles in new versus established democracies", Journal of Monetary Economics, 52(7), 1271-1295, 2005

өрөөр санхүүжсэн зардлын хөтөлбөрүүд нь ирээдүйн татварын өр гэдгийг дутуу үнэлдэг. Төрийн ганц сонирхол нь хамгийн сайн боломжит үр дүнд хүргэхээр эдийн засгийг удирдах төсвийг мөчлөгийн эсрэг тэнцвэржүүлэх Кейнсийн зорьж байсан зарчмаар бус төсвийг алдагдалд оруулах нь өрөөр дамжуулан ирээдүйн засгийн газрын бодлогод нөлөөлөх гэсэн одоогийн засгийн газрын стратегитай үйл хөдлөл ч байж болох юм. Энэ бүхнийг харгалзаж үзээд макро эдийн засагчид улс төрчдийг “улс төрийн ашиг сонирхлын үүднээс эдийн засагт манипуляц хийж” болзошгүй гэж хардаж байх ёстой болж байна. Микал Калецки капиталистуудын эрх ашгийг хамгаалдаг тууштай дэмжигчийн засгийн газар нь ажилчдын хэлэлцээрт орох байр суурь улам бэхжихээс сэргийлж, эдийн засгийн зогсонги байдлыг зориуд үүсгэдэг болохыг Маркс-Кейнсийн загвараар харуулжээ. Хэрэв удаан хугацаанд бүрэн ажил эрхлэлттэй байвал ажилчид “том толгойтой” болж, хэлэлцээр хийхэд амаргүй болно. Калецкийн загвараар төлөөллийн бус улс төрийн механизмын дүнд капиталистуудын сонирхол давамгайлснаар улс төрийн бизнесийн мөчлөг үүсдэг. (Л.Эсмэдэх, хууд. 82)

Харин Эйкермэн 1947 онд хожмын үйл явдлын өрнөлийг урьдаас таамаглаж үзээд, сонгуулийн мөчлөг нь эдийн засгийн бодлогод нөлөөлөн нийт эдийн засгийн тогтворгүй байдалд хүргэж болзошгүй гэсэн санаа дэвшүүлжээ.

Кейнсийн хувьсгалаас хойш сонгогчид төрд эдийн засгийг даатгах хандлагатай болсон нь эргэлзээгүй. Гэхдээ шийдвэр гаргах эрх мэдлийг хэний гарт төлөөлүүлж бариулахыг сонгохдоо сонгогчид эзэн-төлөөллийн бэрхшээлтэй тулгардаг. Учир нь төлөөлөгч (засгийн газар) нь эзнээсээ (сонгогчдоос) өөр сонирхолтой байж болох ба түүнийгээ төгс бус мэдээлэлтэй сонгогчдоосоо нуух боломжтой байдаг. Засгийн газрын нэр хүндэд макро эдийн засгийн гол хувьсагчдын (инфляц, ажилгүйдэл, орлогын өсөлт) үзүүлэх нөлөөг сүүлийн 20 гаруй жилийн эмпирик судалгааны ажлууд баталсаар байна. Жишээ нь, Шукнэктийн хөгжиж буй 35 орны судалгааг дурдаж болно. Тэрээр хэдийгээр нээлттэй эдийн засагт хувийн ашиг сонирхол хөөсөн улс төрийн үйл хөдлөл бага байдаг ч сонгуулиас үүдэлтэй сангийн бодлогын мөчлөг мэдэгдэх хэмжээнд байдаг гэдгийг тус судалгаагаараа нотлон гаргасан юм.[7]

Ийнхүү улстөрчид дахин сонгогдохын тулд төсвийн орлого, зарлага, татвар, халамжийг сонгуулийн үеэр зохиомлоор өөрчилдөг гэдгийг эрдэмтэд өөр өөрсдийнхөөрөө батлан гаргасан байна. Энэхүү онол нь

[7] L.Schuknecht “Political business cycles and fiscal policies in developing countries”, Kyklos, 49(2), 155-170, 1996

ялангуяа хөгжиж буй орнуудын хувьд илрэх магадлал ихтэй байдаг. Иймд Монголын хувьд энэхүү онолын таамаглал биелэгдэж байгаа эсэхийг дараагийн хэсэгт авч үзье.

Судалгааны арга зүй болон өгөгдөл

Энэхүү өгүүллийн гол асуудал нь сонгуулийн мөчлөг төсвийн зарлагад хэрхэн нөлөөлж байна, уг нөлөө нь институцын орчноос хэрхэн хамаарч байгааг авч үзнэ. Үүний тул дараах асуултуудад хариулахыг зорилоо. Үүнд,

1. Сонгуулийн жилд төсвийн зарлага сонгуульгүй жилийнхээс өндөр байдаг уу?
2. Сонгуулийн үеийн төсвийн зарцуулалт нь эдийн засгийн тогтвортой байдалд ямар нөлөө үзүүлдэг вэ?

Сонгуулийн жилүүдэд төсвийн зарлага нэмэгддэг гэсэн таамаглалыг шалгахад хугацааны цувааны эконометрик загвар ашиглан тодорхойлон үзлээ. Ингэхдээ дараах загварыг ашиглав.

$$\ln(expend_t) = \beta_1 + \beta_2 \ln(rev_t) + \beta_3 \ln(expend_{t-1}) + \delta D_t + e_t$$

Энд β загварын параметр, δ дамми хувьсагчийг төлөөлсөн параметр, e_t алдааны илэрхийлэл. D_t дамми хувьсагч бөгөөд сонгуулийн жил бол 1, бусад жилүүдэд 0 гэсэн утга авна. Загварын үндсэн санаа нь тухайн жилийн төсвийн зарлага нь тухайн жилийн төсвийн орлого, өмнөх жилийн төсвийн зарлага, сонгуулийн жилийг илэрхийлсэн дамми хувьсагчаар тайлбарлагдаж байна. $expend_t$ төсвийн зарлага, rev_t төсвийн орлого болно.

Өмнөх жилийн төсвийн зарлага өндөр байсан тохиолдолд дараагийн жилд дагаад төсвийн зарлагыг нэмэгдүүлэх нөхцөл болдог бөгөөд бууруулах эсвэл өмнөх жилийн түвшинд барих боломж тааруу байдаг. Тиймээс өмнөх хугацааны төсвийн зарлагын өсөлт дараагийн хугацааны төсвийн зарлагын өсөлтөд нөлөөлнө гэж үзэж загварт тусгасан болно. Нөгөө талаар сонгуулийн жил гэдэг нь тоогоор илэрхийлэгдэх боломжгүй чанарын шинж чанартай үзүүлэлт тул сонгуулийн жилийн онцлогийг гаргаж харуулахад дамми хувьсагч ашиглах нь зүйтэй юм. Энэ утгаараа сонгуулийн жилүүдийг 1 гэж тэмдэглэж, бусад жилүүдийг 0 гэж тэмдэглэсэн болно.

Төсвийн орлого, зарлага нь хугацааны цуваагаар илэрхийлэгдэх тул хугацааны цувааны үндсэн шинжилгээ болох тоо мэдээний тогтвортой байдал, урт хугацааны хамаарлыг тодорхой коинтеграц хамаарлыг тодорхойлсны дараа загварыг үнэлж үр дүнг тайлбарлах болно.

Өгөгдлийн хувьд шилжилтийн эдийн засгийн уналт зогсож өсөлт ажиглагдаж эхэлсэн, мөн сонгуулийн жилтэй холбогдуулах үүднээс 1996 оноос 2025 он хүртэл 30 жилийг тооцоонд хамруулллаа. Өгөгдлийг Үндэсний Статистикийн хорооны 1212.mn сайтаас авч ашигласан болно.

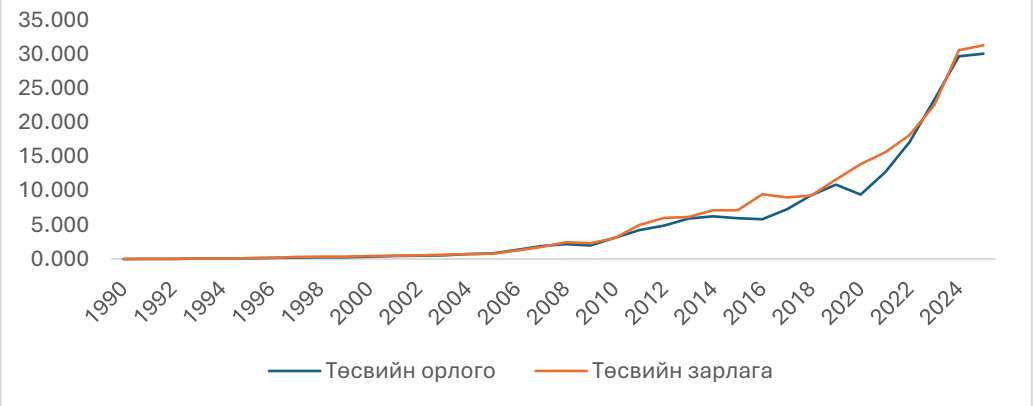
Шинжилгээний үр дүн

Энэ хэсэгт “Сонгуультай жилд төсвийн зарлага сонгуульгүй жилийнхээс өндөр байдаг уу?” гэсэн асуултад загвар ашиглан үнэлгээ хийж хариулахыг зорьсон болно.

Эдийн засгийн бодлогыг тодорхойлоход Сангийн бодлого, Мөнгөний бодлого гэсэн хоёр үндсэн аргыг ашигладаг бөгөөд эдгээр бодлогууд харилцан уялдаатай байж эдийн засгийн үйл ажиллагаа хэвийн явагдаж, цаашдын эдийн засгийн тогтвортой өсөлтийг хангах нөхцөл байдал бүрддэг. Сангийн бодлогын үндэс нь төсөв юм. Төсвийг татварын болон татварын бус орлогоор бүрдүүлж, эргээд улс орны нийгэм эдийн засгийн шаардлагатай зардлыг санхүүжүүлэхэд ашигладаг.

Монгол улсын эдийн засаг 2000 он хүртэл хүндэн нөхцөлд аж үйлдвэрийн уналт үргэлжилж, уул уурхайн салбарын идэвхжил сул байсан тул хөдөө аж ахуй болон гадаадын зээл, тусламж дээр тулгуурлаж байв. Харин 2000-аад оны эхэн үеэс уул уурхай, аж үйлдвэр, үйлчилгээний салбарт тулгуурласан эдийн засагт аажмаар шилжиж эхэлсэн бөгөөд эдийн засаг тогтвортой өсөх шатандаа орсон. Үүнтэй холбоотойгоор төсвийн орлого ч нэмэгдэж, дагаад төсвийн зарлагын өсөлт нэмэгдэж эхэлжээ.

Зураг 1. Монгол улсын төсвийн орлого, зарлага /их наяд төгрөг/

Эх сурвалж: 1212.mn

Сүүлийн жилүүдэд эдийн засаг огцом тэлж байгаатай холбоотой төсвийн орлого, зарлага аль аль нь огцом тэлж экспоненциаль хэлбэртэй болсон нь зургаас харагдаж байна. Ялангуяа 2000 оноос хойш эдийн засгийн өсөлт өндөр байсан нь төсөвт эерэг нөлөө үзүүлсэн байна.

Эдийн засаг өсөж сэргэхийн хэрээр төсөв ийнхүү тэлж байгаа нь тодорхой боловч төсөвт төвлөрүүлсэн орлогыг сонгуулиас шалтгаалан бусад жилүүдтэй харьцуулахад илүү зарцуулдаг талаар олон улсын судалгааны ажлуудад дурдсан байдаг. Эрх барьж буй нам сонгуулийн амлалтаа биелүүлэх, сонгогчдыг татахтай холбоотой нийгмийн зардлуудыг өсгөх зэрэг шалтгаанаар төсвийн зардал нэмэгддэг. Үүнээс улбаатайгаар төсвийн алдагдал өсөх нь бий. Манай улсын хувьд энэ нөхцөл байдал 2012 оны сонгуулиас хойш илүү тодорхой ажиглагдаж байна. Төсвийн алдагдал 2012, 2016, 2020 онуудад өмнөх болон дараагийн жилийн төсвийн алдагдлаа 1.4-5 дахин нэмэгдсэн тохиолдол байна. Үүнийг үндсэнд нь төсвийн зарлагын тэлэлт бусад жилүүдтэй харьцуулахад өндөр байсан гэж дүгнэж болох юм.

Судалгааны арга зүйн хэсэгт авч үзсэний дагуу өгөгдлийг хувиар тайлбарлах боломжтой болох гетероскедастикийн асуудлаас зайлсхийхийн тулд төсвийн орлого, зарлага аль алинаас нь натурал логарифм утга авсан болно.

Хуурмаг регрессээс зайлсхийх, урт хугацааны хамаарал байгаа эсэхийг шинжлэх шаардлагын үүднээс тоо мэдээний тогтвортой байдал, коинтеграц хамаарлыг шалгах шаардлагатай.

Хугацааны цувааны хувьд тоо мэдээний тогтвортой байдлыг ADF шалгуурыг ашиглан тооцсон болно.

Хүснэгт 1. ADF шалгуурын үр дүн

	Level	**1st differences**
Ln expend	-2.9488	-4.4505***
Ln rev	-2.9552	-4.1673***

Тэмдэглэл: *** 1 хувийн түвшинд статистик ач холбогдолтой

Өгөгдлийн хувьд өгөгдсөн түвшиндөө тогтвортой бус эрэмбийн ялгавар авч тогтвортой болж байна.

Дээрх тооцоололд үндэслэн хоёр хувьсагчийн хооронд коинтеграц хамаарал байгаа эсэхийг Johansen cointegration test ашиглан шалгаж үзэхэд урт хугацааны хамааралтай гэж гарав.

Хүснэгт 2. Коинтеграц хамаарлын Trace statistic үр дүн

Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Trace Statistic	0.05 Critical Value	Prob.** Critical Value
None *	0.331386	26.07786	15.49471	0.0009
At most 1 *	0.305420	12.39121	3.841465	0.0004

Trace test indicates 2 cointegrating equation(s) at the 0.05 level

Дээрх тооцоололд үндэслэн урт хугацааны хамаарал бүхий загварыг үнэлэх боломжтой гэсэн дүгнэлтэд хүрч байгаа тул арга зүйд авч үзсэний дагуу дараах загварыг үнэлэв.

$$\ln(expend_t) = \beta_1 + \beta_2 \ln(rev_t) + \beta_3 \ln(expend_{t-1}) + \delta D_t + e_t$$

Загварыг авч үзэхдээ 1996-2025 оны бүхий 30 жил, эдийн засаг хурдацтай өсөж, төсвийн тэлэлт өндөр байсан сүүлийн 14 жил болох 2012-2025 оноор тус тус салгаж үнэлэв.

Хүснэгт 3. Сонгуулийн жилийн төсвийн зарлагад үзүүлэх нөлөө

Хувьсагчид	1996-2025	2012-2025
C	0.3032*	0.2509
Ln rev	0.5354***	0.3822**
Ln expdent(-1)	0.4527***	0.6077***
D	0.0796*	0.1639***
R2	*0.99*	0.98
DW	*1.82*	2.08

Тэмдэглэл: * 10 хувийн түвшинд, ** 5 хувийн түвшинд, *** 1 хувийн түвшинд статистик ач холбогдолтой.

Загварын найдвартай байдлыг шалгах тулд Serial Correlation Lm Test-ийг хугацааны 1 болон 2 хоцрогдолтой шалгаж үзэхэд автокорреляц илрээгүй. Үүнийг мөн DW статистик утга 2-д ойр гарч байгаа нь батлан харуулж байна.

Нийт хугацаа буюу сүүлийн 30 жилийн тоон өгөгдлийн үнэлгээний үр дүнгээс харвал төсвийн орлого 1 хувиар өсөхөд төсвийн зарлага дунджаар 0.53 хувиар, өмнөх хугацааны төсвийн зарлага 1 хувиар нэмэгдэхэд дараагийн хугацааны төсвийн зарлага дунджаар 0.45 хувиар, сонгуулийн жил бол төсвийн зарлага сонгуульгүй жилтэй харьцуулахад дунджаар 0.079 орчим хувиар илүү байдаг байна. Загварын коэффициентууд

бүгд 1 болон 10 хувийн түвшинд статистик ач холбогдолтой буюу загварт нөлөөтэй гарчээ.

Харин сүүлийн 14 жилийн хугацааны үнэлгээний үр дүнгээс харвал төсвийн зарлагын өмнөх хугацааны өсөлтийн дараагийн хугацаанд үзүүлэх нөлөө нэмэгдсэн бол орлогын өсөлтийн төсвийн зарлагын өсөлтөд үзүүлэх нөлөө нийт хугацаатай харьцуулахад бага байгаа нь харагдаж байна. Гэтэл сонгуулийн жилүүдэд төсвийн зарлагыг тэлж байгаа байдал нийт хугацаанд 0.079 байсантай харьцуулахад 0.164 болж 0.085 нэгжээр өндөр гарсан байна. Өөрөөр хэлбэл сүүлийн жилүүдэд сонгууль болоход төсвийн зарлагыг нэмэгдүүлдэг байдал илүү их болж байна.

ДҮГНЭЛТ

Ийнхүү Монголын нөхцөл байдлыг шинжлэн үзэхэд сонгуулийн өмнөх хугацаанд төсвийн зардлыг нэмэгдүүлэх, богино хугацаанд сонгогчдын дэмжлэг авахад чиглэсэн зардлыг тэлэх явдал түгээмэл байна гэдэг нь батлагдлаа. Энэ нь төсвийн сахилга бат алдагдах, улсын өр нэмэгдэх, эдийн засгийн тогтвортой байдалд сөргөөр нөлөөлөх эрсдэл дагуулдаг. Өөрөөр хэлбэл, эдийн засгийн жинхэнэ тогтвортой байдал нь богино хугацааны популист шийдвэрээс биш, харин тогтвортой, хариуцлагатай төсвийн бодлогоос хамаардаг. Богино хугацааны популист шийдвэр буюу сонгуулийн жилүүдэд төсвийн зардал нэмэгдэх нь урт хугацаандаа дараах сөрөг үр дагаврыг авчирдаг. Үүнд,

- Төсвийн алдагдал өсөж, эдийн засагт савлагаа үүснэ.
- Эдийн засгийн тогтвортой байдлыг сааруулна.
- Төсвийн бодлогод улс төрийн оролцоо нэмэгдсэнээр институцын чадавхыг сулруулдаг.

Иймд цаашид бодлого боловсруулагчид, эрх баригчид урт хугацааны эдийн засгийн өсөлтийг хангахын тулд улс төржсөн шийдвэр гаргахгүй байх, сонгогчид ч гэсэн өнөө маргаашийн түр зуурын хүчин зүйлд хууртагдалгүйгээр рациональ байдлаар сонголтоо хийж, энэхүү онолын нөлөөг бууруулах нь зүйтэй юм.

АШИГЛАСАН ЭХ СУРВАЛЖ

Alesina, A., Roubini, N., & Cohen, G. (1997). *Political Cycles and the Macroeconomy*. MIT Press.

Brender, A., & Drazen, A. (2005). Political budget cycles in new versus established democracies. *Journal of Monetary Economics*, 52(7), 1271-1295.
Nordhaus, W. D. (1975). The political business cycle. *The Review of Economic Studies*, 42(2), 169-190.
Rogoff, K., & Sibert, A. (2000). Elections and macroeconomic policy cycles. *The Review of Economic Studies*, 55(1), 1-16.
Schuknecht, L. (1996). Political business cycles and fiscal policies in developing countries. *Kyklos*, 49(2), 155-170.
Б.Чимид. (2025). Сонгуульд суралцахуй. Улаанбаатар.
Л.Эсмэдэх нар. Шинэ улс төрийн макроэкономикс. Эдийн засаг: онол, практик, 82-р тал.

IDENTIFYING THE RELATIONSHIP BETWEEN ELECTIONS AND BUDGET EXPENDITURE

***Abstract**:* In democratic systems, politicians are continuously motivated to secure public approval and electoral success, with prevailing economic conditions serving as a primary determinant of electoral outcomes. To enhance their prospects of reelection, incumbents frequently adopt expansionary fiscal policies-increasing wages, pensions, and social welfare transfers-thereby inflating public expenditures during election years. While such measures may generate short-term economic stimulus and yield measurable improvements in citizen welfare, they pose considerable risks to long-term macroeconomic stability, particularly when expenditure growth is driven by political incentives rather than productivity-enhancing investment. Drawing on the theoretical framework of the Political Budget Cycle (PBC), this study empirically examines the relationship between parliamentary election years and government expenditure in Mongolia over the period 1996-2025. Using a time-series econometric model with a binary electoral dummy variable, the findings confirm a statistically significant increase in budget expenditure during election years compared to non-election years-an effect that has intensified in the more recent sub-period of 2012-2025. These results suggest that fiscal discipline is vulnerable to electoral pressures in the Mongolian context, with implications for institutional reform and the design of credible budgetary constraints.

Key words: elections, political budget cycle, state budget, budget expenditure, democracy, political economy, Mongolia